

הערות בעניין מצוות חרוסת בליל הסדר הרב עמיחי ישראל כינרתי

- א. הקדמה
- ב. צורת החרוסת והחומרים ממנה היא עשויה
  - 1) מרכיבי החרוסת וטעמה
  - 2) זכר לתבן בחרוסת
  - 3) צורת החרוסת
- ג. אופן טיבול המרור בחרוסת
- ד. אופן טיבול הכורך בחרוסת
- ה. סיכום: הערות למעשה

א. הקדמה

ידוע שמצוות חרוסת היא מצוה מדרבנן בליל הסדר. "החרוסת מצוה מדברי סופרים" (רמב"ם הלי' חמץ ומצה פ"ז הי"א). מ"מ כבר במשנה נחלקו תנאים האם בכלל קיימת מצוה כזאת, או שהחרוסת בעצם נועדה רק לצורך מעשי גרידא, לסלק את ארס המרירות שבמרור. שנינו במשנה פרק עשירי בפסחים: " הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, אף על פי שאין חרוסת מצוה. רבי אליעזר ברבי צדוק אומר: מצוה". בארה הגמ' שם (קטז, א) שלדעת תנא קמא החרוסת אינה מצוה,

אלא היא באה רק "משום קפא"¹. והיינו, שבאה לבטל את המרירות שיש במרור (רש"י) או את התולעים שנמצאים בו (תוס'). ואילו לדעת ראב"צ יש מצוה בחרוסת, זכר לתפוח² או זכר לטיט ולתבן. בירושלמי (פסחים שם) מובאת דעה שהחרוסת זכר לדם, והיינו מכת דם שבאה ראשונה על המצריים.

ועוד שנינו שם: "אמר רבי אלעזר ברבי צדוק: כך היו אומרים תגרי חרך שבירושלים: בואו וטלו לכם תבלין למצוה". ומזה הוכיחו תוס' שם שהלכה כראב"צ שיש מצוה בחרוסת. ומ"מ משמע בראשונים ואחרונים שגם הטעם של ביטול הקפא קיים³. ונפק"מ שונות לשאלה זו:

א. האם יש ברכה על החרוסת? אם מצוה לכאורה צריך להיות, ואם מצד קפא לכאורה אין צורך בברכה⁴.

ב. האם רק את המרור מטבילים בחרוסת, והיינו אם לקח למצוה זו את החזרת (בלשון המשנה פסחים פ"ב, והיא החסה בלשוננו) שבה מצוי הקפא, או שגם את הכרפס והמצה צריכים לטבל, וכן אם לקח למצוות מרור מין אחר מאשר החסה. כיום אנחנו מטבילים רק את החסה בחרוסת, אבל הרבה גאונים וראשונים סברו שגם את המצה והכרפס⁵, וכן דעת הרמב"ם להלכה⁶.

ג. אם הטעם של החרוסת משום קפא יש לשאול מדוע כל השנה מי שאוכל חסה א"צ טיבול בחרוסת⁷. למ"ד שחרוסת רק מצוה שאלה זו אינה שייכת.

¹ יש לעיין לשיטה זו, האם צריך דוקא חרוסת, או שאם תהיה שיטה אחרת לבטל את הקפא די בכך, וכגון גידול חסה בלי חרקים כלל, או מאכל עם טעם מתוק/ חמוץ שיכול לבטל את ארס המרירות.

² פירש רש"י: "זכר לתפוח- במסכת סוטה (דף יא, ב) שהיו יולדות שם בניהם בלא עצב שלא יכירו בהן מצריים דכתיב תחת התפוח עוררתין (שיר השירים ח). ונעיר כאן לעולה מדברי תוס' (שבת פח וחגיגה כט), שפרי התפוח שהתני"ך וחז"ל מדברים עליו הכוונה בכלל לפרי האתרוג, ולא לפרי שמכונה בזמננו תפוח! ויעיין בהרחבה משי"כ על כך בספר 'נפש הרבי' (אוסף ד"ת מהגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל מבוססטון) עמ' רט-רי.

³ פרי"ח סי' תעג, ועיי' מה שצינו על זה בזה באנצ' תלמודית ערך 'חרסת' טור תפו, ובבירור הלכה (מכון הלכה ברורה) על פסחים קיד, א.

⁴ בפירוש המשניות לרמב"ם מובא נוסח ברכה לפי ר"א ברבי צדוק: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת חרוסת!" ועיי' מה שצויין בזה באנצ' תלמודית שם טור תפז-תפח.

⁵ ראה רשימתם באנצ' תלמודית שם טור תפט-תצא ובהערות שם.

⁶ הלי' חמץ ומצה פ"ח הלי' ב, ו, ח.

ד. האם צריך שיעור אכילה של כזית לחרוסת. למ"ד מצוה י"א
בראשונים שצריך כזית מרור!⁸

ב. צורת החרוסת והחומרים ממנה היא עשויה

1) מרכיבי החרוסת וטעמה

שנינו בפסחים קטז, א: "אמר אביי: צריך לקהוייה, וצריך לסמוכיה. לקהוייה - זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה - זכר לטיט. תניא כוותיה דרבי יוחנן: תבלין זכר לתבן, חרוסת זכר לטיט". עולה מהסוגיה, שהחרוסת צריכה להיות עם חמיצות זכר לתפוח, צריכה להיות סמיכה זכר לטיט, וצריך להיות בה תבלינים ניכרים כמו חוטים שדומים לתבן. והנה בתנ"ך שם כתבו: "ובתשובת הגאונים מפרש לעשות חרוסת בפירות שנדמה לכנסת ישראל בשיר השירים: תחת התפוח עוררתך, כפלא הרמון, התאנה חנטה, אמרתי אעלה בתמר, אגוז אל גינת אגוז, ושקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ". תנ"ך מחדשים, ע"פ הגאונים, נוהג חדש שאינו נמצא בחז"ל, להכין את החרוסת מפירות שכנסת ישראל נמשלה בהם. התוצאה שיוצאת מעיסת פירות כזאת היא חרוסת "מתוקה כדבש" כלשונו של החזון עובדיה.⁹

⁷ תשובה ברורה ע"ז נמצאת בספר לקט יושר בה' חנוכה: "בבית הגוי מדליקין (בחנוכה) רק נר אחד ושמש אחד, אע"פ שאין הגוי מקפיד על שנים או שלוש נרות, שמא אחת למאה פעמים שיבוא סכנה ממנה והיה גנאי למצוה. וראיה מחסא בליל פסח שאוכלין עם חרוסת משום קפא, ובכל השנה אוכלין אותו בלא חרוסת, אלא על כרחך כמו שפירשתי". יסוד תירוץ זה נמצא כבר ברבינו יונה בסדר ליל פסח שלו, והובאו דבריו ברא"ש פסחים פ"י סי' כה ובתנ"ך הרא"ש שם מהד' מכון אופק עמ' תתקפה. אפשרויות נוספות לבאר זאת ראה בספר 'הסדר הערוך' מאת הרב ווינגרטן עמ' תקטז-תק"ז.

⁸ מרדכי סוף פסחים. ואמנם י"א שט"ס שם, וי"א שכוונתו להשקיע את המרור בחרוסת בשיעור כזית, אך לא לאוכלה, ראה באנצ' תלמודית שם טור תפח ובהערות. ונעיר שיש מאחרוני זמננו (ברכת אברהם פסחים עמ' קפב, מועדים וזמנים ח"ג סי' רנח, הגדה של פסח אור אברהם לג"ר אברהם גורביץ שליט"א עמ' קצד-קצט) שדנו מהי המצוה בחרוסת, האם האכילה או שעצם הבאת החרוסת לשולחן הסדר, ולצד זה פשיטא שא"צ כזית שהוא שיעור לאכילה.

⁹ הובאו דבריו בספר מקראי קודש לר"מ הררי שליט"א עמ' תנא. הרשב"ץ בימאמר חמץ' שלו סי' קכה כתב להוכיח שהחרוסת היא גם מתוקה מהגמ' פסחים קטו, ב (מובאת לקמן) שלא ישהה אדם את המרור בחרוסת, כדי ש"חוליה דתבלין" לא יבטל את טעם המרור, וחוליה היינו מתיקות [מהר"ם חלאווה, תלמיד הרמב"ן ומפרש מסכת פסחים, שם משפחתו תרגומו "המתוק"]. אמנם י"ג "חליה" או "חוליה", והיינו מלשון חלא שהוא

אלא, שפשיטא שדברי הגאונים לא באו לבטל ח"ו את דברי הגמ', אלא כוונתם שבנוסף לחמיצות של החרוסת ישימו בה אף את הפירות הנ"ל. וכל זה מבואר להדיא ברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה יא): "החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים. וכיצד עושין אותה? לוקחין תמרים או גרוגרות או צמוקין וכיוצא בהן ודורסין אותן ונותנין לתוכן חומץ ומתבלין אותן בתבלין כמו טיט בתבן, ומביאין אותה על השולחן בלילי הפסח". ומפורש ששני הדברים בחרוסת, חומץ זכר לתפוח ופירות מיוחדים. ועולה למעשה, שראוי לשים בחרוסת תפוחים מגורדים, ועדיף שיהיו מהסוג החמוץ¹⁰.

ואם ישאל השואל, מה שייך שיהיה במאכל מסויים מתיקות וחמיצות, שיוצא מאכל מעורבב בטעמו. תשובתו, שאדרבה נמצא בראשונים שעירבבו זה הוא אחד מהמאפיינים של החרוסת שדומה לטיט!

וזה לשון המרדכי (פסחים, הסדר בקצרה רמז תריא) בשם ספר הערוך: "בערוך בערך חרסת, רבי יוחנן אומר זכר לטיט עושין חרוסת **מכל מיני מאכל מתוקים מרים וחמוצים** כמו **הטיט שיש בו כל דבר**". ונראה שע"פ דברי הערוך יתיישב גם איך הגאונים חידשו להוסיף פירות מתוקים, ויוצאת חרוסת טעימה, שלכאורה סותר את עניינה של החרוסת "זכר לטיט", והיינו זכר לשיעבוד¹¹! ולפי הערוך א"ש, שהרי המתיקות מסייעת להזכרת הטיט, בעירבוב הטעמים, ודוק.

חומץ בארמית, וכן ברשב"ם שם מפורש שהכוונה לחמיצות החרוסת שמועילה נגד הקפא, וכ"כ רבינו חננאל שהקפא מתה מהארס שבחרוסת. וראה היטב בתלמיד הרשב"א שם שעמד בגירסאות בזה.

¹⁰ כמבואר בכמה ראשונים "תפוחים חמוצים": ראב"ה ר"ן ואבודרהם. ומסברא היה נראה שאם זכר לתפוח הרי כל מין של תפוח טוב לזה, ורק יכול לשים חומץ וכיו"ב דברים חמוצים זכר לתפוח, בגלל שרוב תפוחים חמוצים.

¹¹ ואע"פ שבגמ' לא מצאנו שבגלל זכר לטיט צריכה החרוסת להיות דוקא חמוצה או מרה (כמרור שהוא זכר למרירות השיעבוד), אלא רק הקפדה על הצורה (סמיכה כטיט), מ"מ לשים טעם מתוק במרור שסותר את ענינו ודאי לא מסתבר. ולכן צריך ליישב כערוך, כמש"כ. ובטור סי' תעג כתב דבר חידוש: "החרוסת הוא זכר לטיט שהיו אבותינו משתעבדין בו, לכך צריך לעשותו עב זכר לטיט **ומדברים חמוצים זכר למרור**". ומפורש שגם טעם החמיצות קשור למרירות השיעבוד, ולא כמבואר בגמ' שהוא מצד "זכר לתפוח". וראה שם בב"ח מה שכתב בביאור הסוגיה ע"פ דברי הטור, ובוה מובנים דברי הרמב"ם שאמנם הצריך חומץ אבל כתב רק זכר לטיט ולא הביא זכר לתפוח.

(2) "זכר לתבן" בחרוסת

כתב המרדכי שם: "בספר רוקח"¹² כתב, לכך משימין בחרוסת קנה וקנמון וזנגביל לפי שאי אפשר לדוכן היטב שלא יהא בהן חוטין קשין, וזהו זכר לטיט שהיה תבן מעורב עם הטיט". וכן מפורש בספר מנהגי מהרי"ל עמ' צא: "חרוסת זכר לטיט. ועליו יהיו מונחין קידה וקנמון ושאר בשמים **מחותכין ארוכין** זכר לתבן". וכבר ברי"ף (פסחים כה, ב בדפיו) משמע כך, שכתב לשים בחרוסת "כגון קנמון וסנבל שהם דומים לתבן", וברמב"ם (פיה"ס שם, מהד' הר"י קפאח): "וונתנין בתוכן סנבל"¹³ או קרנית או איזוב **בלי שחיקה**"¹⁴.

והנה הטור והרמ"א בסי' תעג כתבו בסתמא לשים קנמון וזנגביל, וצ"ל שקיצרו בתיאורם. וכ"פ במ"ב שם ס"ק נ. דא עקא, שלמעשה לא פשוט למצוא בחנויות תבלינים לא טחונים, ובהכשר טוב לפסח. ומ"מ אם יכול ודאי עדיף, כמש"כ כאן מהראשונים.

(3) צורת החרוסת

הנה בגמ' שם מבואר שצריכה החרוסת להיות עבה זכר לטיט. אבל בירושלמי (פסחים פ"י ה"ג) מפורש: "אית תניי: תני צריכה שתהא רכה, מילתיה אמר זכר לדס". וכתב דבריהם בתוסי' שם, וסייע לכך מזה שהטיבול בחרוסת נקרא בגמ' "טיבולו במשקה"¹⁵. ואח"כ הוסיף: "וכן עמא דבר לסמוכי, ובשעת אכילה מקלשין אותו בין וחומץ".

¹² לא מצאתי ברוקח לפנינו לשון זו. וברוקח סי' רפד כתב בסתם שישים "פלפל וזנגביל וכמון".

¹³ = שיבולת.

¹⁴ וצ"ב מדוע ביד החזקה לא פירש הרמב"ם שבלי שחיקה.

¹⁵ ויתכן נפק"מ בין שני הטעמים, שמצד טעם הירושלמי "זכר לדס" צריך להיות רכה ממש, ומצד טיבולו במשקה די במעט משקה. וראה בהערה הבאה. וברמב"ם (בפיה"מ ובהלכה) כתב שמערבים בה חומץ, ויתכן שבא רק בשביל טעם החמיצות, ולא מטעם זכר לדס או טיבולו במשקה, וצ"ב שלא פירש.

וא"כ מפורש שהכוונה לחרוסת עבה עד הטיבול, ולפני אכילת המרור מוסיפים משקה לחרוסת¹⁶. והביאור בזה כתב באור זרוע (סוף הל' פסחים): "ולכך נהגו לעשותן בלילה צלול, וכל זמן שלא נתן לתוכן משקה לא נגמרה מצוותו", והיינו שהמצוה בחרוסת מתחילה משעת ההבאה לשולחן עד שעת הטיבול¹⁷.

וכך צ"ל גם בדברי הטור סי' תעג (בשם רבינו יחיאל) וברמ"א שם סע' ה, שאע"פ שסתמו דבריהם: "**ואח"כ** מרכיין אותה בחומץ", כוונתם בשעת הטיבול¹⁸.

ונעיר בזה הערה נוספת: הנה כשפסח חל בשבת אסור לרכך את עיסת החרוסת ביין, בגלל איסור לש. וכתבו הפוסקים שלכן **ישפוך את היין בחרוסת בערב שבת**. כ"כ באגודה (פסחים צ"י צז) ובספר מנהגי מהרי"ל (עמ' צא), והביאו דבריהם הנו"כ על השו"ע (סי' תעג, מ"א ס"ק טז ומ"ב ס"ק מח). ויש להעיר, שבפוסקים הני"ל מובא פתרון איך לעשות אם שכח לקלש מבעוד יום, שהמהרי"ל כתב ש"אם עירב קצת מבעוד יום מותר להוסיף משחשיכה", ובמ"א ובמ"ב¹⁹ כתבו שיכול לשים תחילה את המשקה ועל גביו ייתן את החרוסת. ולכא' לפי מה שנתבאר בראשונים הני"ל, החל מתוספות ורבינו יחיאל, שכדי לצאת ידי חרוסת סמיכה זכר

¹⁶ לא פורש בפוסקים כמה משקה. ובירושלמי כתוב "רכה", ובאו"ז (מובא למעלה) כתב לשון "בלילה צלול", והרשב"ץ במאמר חמץ שלו אות קכה פירש שיהיה ניגר ונוזל וטופח ע"מ להטפח [נוז"ל שם: "ולסמוכי אינו שיהיה עב שאינו ניגר ונוזל, שהרי משקה הוא. ומשום הכי בעינינו נטילת ידים בטיבולו משום דכל דבר שטיבולו במשקה בעי נטילת ידים, ואילו לא היה טופח ע"מ להטפח לא היה לו דין משקה"]. ומכאן גם הערה על הרבה שנהגים חרוסת סמיכה ממש שדומה למוצק. ואולי נגרם גם כתוצאה מזה שמערבבים את היין בשעת ההכנה, ולא בשעת הטיבול, וכמובא ע"ז למעלה.

¹⁷ ביאור זה ראיתי בספר 'הלכות חג בחגי לרב קארפ, פרק יח הערה 6.

¹⁸ וכן מפורש בהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (מצוה קמד הגהה יז) בשם רבי יחיאל ש"בתחילה בשעת עשייתו עושה אותה עב ואחר כך בשעת טיבול מקלשין אותו ביין ועושין אותו רך", וא"כ מוכח שהטור בשמו רק קיצר דבריו. ובאגודה פסחים סי' צז כתב בסתמא "ועל השולחן מקלשין אותו", ואולי גם הוא כוונתו בשעת טיבול, שאלי"כ לא ברור מתי החרוסת כן סמיכה.

ועכ"פ בנו"כ על השו"ע וכן המ"ב וערוה"ש שתקו ולא פירשו זאת, ש"אחר כך" הכוונה בשעת הטיבול, וצ"ב, **וכמדומה שלכן רבים אינם מודעים לפרט זה ולא נוהגים כך למעשה**. אך בקיצושו"ע סי' קיח סע' ד כן פירש כך, וכבר לפניו בלבוש ובחיי אדם. ולא מסתבר כלל שהטור, רמ"א ונו"כ (מ"ב) הם שיטה חדשה בענין, שפשיטא שצריך לבדוק מקורות הדבר, ואם נמצא בבירור מהו "אחר כך" בראשונים היותר קדמונים, זהו הפירוש אף באלו שסתמו. וע"ע לרב יצחק רצאבי בשו"ע המקוצרי שלו ובשו"ת עולת יצחק סי' סג.

¹⁹ סי' שכא ס"ק סז. ועיי"ש היטב, ואין מקומו כאן לפרט הלכות לש.

לטיט ורכה זכר לדם צריך שתחילה תהיה עבה ובשעת טיבול מקלשה, אי"כ למה לא נאמר שגם כשחל בשבת ישתמש בעצות אלו לכתחילה!
ובאמת בקיצור שולחן ערוך (סי' קיח סעי' ד) כתב בסתמא: "בשבת לא ישפך את היין או החומץ לתוך החרוסת, כי צריך לעשות בשינוי וייתן את החרוסת לתוך היין והחומץ", ולא כתב כלל שעדיף לעשות מבעוד יום. וצ"ע עדיין.

ג. אופן טיבול המרור בחרוסת

האם אפשרי לאכול את המרור עם הרבה חרוסת?
בגלל טעמה המשובח של החרוסת כפי שנעשית בד"כ בזמננו (והערנו ע"ז בפרק הקודם), מצוי שאנשים שמים על המרור שכבה עבה של חרוסת וככה אוכלים אותו. ובעז"ה נבאר כאן שנוהג זה פסול (לרוב השיטות, ואולי לכו"ע), ובוודאי אין ראוי לכתחילה לנהוג כך. והרוצה לשמוח ביו"ט מטעמה של החרוסת, יכול בנקל לעשות זאת כעבור מספר דקות ב"שולחן ערוך".

שנינו במסכת פסחים דף קטו עמוד א-קטו, ב:

אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא: כל שטיבולו במשקה - צריך נטילת ידים.

אמר רב פפא: שמע מינה האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת, משום קפא. דאי סלקא דעתך לא צריך לשקועיה - נטילת ידים למה לי? הא לא נגע.

ודילמא, לעולם אימא לך: לא צריך לשקועיה, וקפא - מריחא מיית, אלא למה לי נטילת ידים - דילמא משקעו ליה.

ואמר רב פפא: לא נישהי איניש מרור בחרוסת, דילמא אגב חלייה דתבלין מביטיל ליה למרוריה, ובעינן טעם מרור וליכא.

ועולה, שודאי אסור להשהות את המרור בתוך החרוסת כדי שלא ייבטל טעמו, וספק האם צריך בכלל לשקע את המרור בתוך החרוסת, מפני שאולי הקפא מת מריחה²⁰.

ולמעשה נחלקו הראשונים, שהרוקח בסי' רפג-רפד, מהר"ם מרוטנבורג בסידרו (בתשב"ץ קטן סי' צט) ובטור סי' תעה כתבו שישקענו כולו

²⁰ לכא' אם קפא פירושו ארס המרירות, קשה להבין איך מהריח כבר הוא מתבטל.

בחרוסת, וביותר הדגיש במנהגי מהרי"ל עמ' קיא: "ישקענו תוך החרוסת בעומק". וכדעה זו פסק בשו"ע שם סעי' א: "וישקענו כולו בחרוסת". אך הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש השמיטו לדברי רב פפא, וכתב בב"י שם שס"ל כדיחוי הגמ', שהקפא מת מהריח²¹.

והנה לשיטה הראשונה צריך שיקוע כולו, ולשיטה השניה יתכן שא"צ כלל שיקוע. אך במ"ב שם ס"ק יג כתב: "ויש מקומות שאין נוהגין לשקע כולו אלא בטיבול מקצתו". וראה בהערה כאן על מקור חידוש זה²². ועכ"פ כמדומה שרבים מקילים כשיטה זו, ויש להם על מה שיסמוכו.

וכעת נדון לאידך גיסא, מהו הגבול של נתינת חרוסת על המרור. הנה בגמ' מפורש שלא להשהות את המרור בחרוסת כדי שלא יבטל טעמו. ועפ"ז כתבו הראשונים שאף אחרי הטיבול צריך לנער ממנו את החרוסת²³.

לעומת זאת, יש ממלקטי זמננו שלמדו בדעת המהרי"ש מנויישטאט²⁴ שמתיר לשים על המרור חתיכת חרוסת²⁵. וכשמתבוננים בדבריו רואים שלא מוכרח כלל לומר חידוש פלא זה בדעתו, דזה לשונו בספר "מנהגי מהרי"ש" מהדורת מכון ירושלים:

כשנתן לנו הלטוכא נתן עימו חרוסת עב וכפלי כפלים [מ]לטוכא. (סי' שב סעי' ח).

וכשנתן לי הלטוכא נתן לי הרבה חרוסת עימה וכן לכל אחד (סי' שצח סעי' ח).

²¹ ולדעת ראב"צ שחרוסת מצוה, נראה ודאי שא"צ דוקא שיקוע בחרוסת.

²² בשו"ע הרב (סי' תעה סעי' יא) מבואר לטבל מקצתו. והנה בשעה"צ שם ס"ק יג ציין לפר"ח, וכנראה כוונתו מזה שכתב שא"צ לשקע כולו, ודייק שמקצתו כן צריך, וצ"ב. ועכ"פ נראה שהדבר מוכרח כבר ברמב"ם, שהרי כתב לטבל את המרור בחרוסת (הל' חמץ ומצה פ"ח הי"ח) אע"פ שאינו מבעלי השיטה של שיקוע כולו. ובספר שולחן גבוה (למהרי"י מולכו, סי' תעה סעי' י, ראיתיו בחזון עובדיה) כתב שודאי צריך לטבל לפחות מקצתו "שאל"כ חרוסת למאי אתא, וכן מוכח מדאמרין וקפא מריח מיית, ואם לא נגע ולא פגע מקצת המרור בחרוסת מהיכן ממית הקפא, אלא לאו כדאמרן, שאף לדחיית הגמרא צריך לשקע מקצתו", ויל"ע בשני הוכחותיו ואכמ"ל.

²³ רבינו יונה בסדר הפסח שלו, והובא בטור סי' תעה ובשו"ע שם סעי' א. וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קיא. האם צריך ניעור החרוסת לגמרי, ראה בלבוש סי' תעה סעי' א שהצריך כך, וז"ל: "צריך לנער החרוסת מעליו שלא יהא עליו כלום בשעת אכילה". ולעומתו במשמרת שלום מקוידנוב שכתב שלא ינער לגמרי (הובאו דבריו באנצ' תלמודית ערך חרסת הערה 30).

²⁴ רבי שלום היה מגדולי הדור באוסטריה לפני כשש מאות שנה, בדור שלפני המהרי"ל ומהרא"י.

²⁵ ומסתמא כוונתם לטובה, בשביל ללמד זכות על ההמון שטועים בזה, אלא שהאמת אהוב יותר. וראה לקמן שכמותם משמע בספר מנהגי מהרי"ל.

והנה לא מפורש כלל בדבריו שאכילת המרור היא עם חתיכת חרוסת, אלא רק שכשחילק למסובים את המרור חילק עימה גם חתיכת חרוסת. ומסתבר שכוונתו לחשוש לדעת המרדכי (בסדר הפסח שלו בסוף מסכת פסחים) שהצריך כזית לחרוסת²⁶, והיינו שצריך לטבול בתוך כזית חרוסת²⁷, או לאכול כזית חרוסת אבל פשיטא שבנפרד מהמרור. ואולם בספר מנהגי מהרי"ל עמ' קיא כתב: "מהרי"ש לא חש, ונתן למסובין הרבה חרוסת". והנה הקדים מילים שאינם לפנינו במנהגי מהרי"ש, ש"מהרי"ש לא חש". ונראה שכוונתו למה שכתב שם לעיל שלא להשהות המרור בחרוסת, ואף צריך לנערה, וע"ז כתב ש"מהרי"ש לא חש". וא"כ משמע שגם המרור נאכל עם הרבה חרוסת. וא"כ צ"ע עדיין בדעת מהרי"ש.

ד. אופן טיבול הכורך בחרוסת²⁸

יש לעיין, במה שעושים זכר למקדש כהלל וכורכים מצה ומרור, באיזה אופן טובלים בחרוסת.

דהנה יש שיטת ראשונים שא"צ כלל טבילה בכורך, מפני שהקפא מתה מהמצה עצמה, ושכן מוכח מהמשנה סוף פסחים שמטבילים רק שתי פעמים. וכ"פ הרמ"א סי' תעה סעי' א, ע"פ מנהגי ר"א טירנא עמ' נב. אבל לשיטת הראשונים שכן מטבילים ב"כורך", וכ"פ בשו"ע שם, יש לעיין מה מטבילים, האם רק את המרור או גם את המצה שעימו. ודבר זה אינו מפורש ממש בראשונים ואחרונים, ואף בספרי המאספים של זמננו לא דנו בכך, אך בספר לקט יושר לתלמיד רבינו בעל תרוה"ד מצאנו שהעיר בזה, וכדלקמן.

והנה למי"ד שגם המצה של מצוה צריכה חרוסת (גאונים, ורמב"ם הלכות מצה פ"ח ה"ח) א"כ מסתבר שגם בכורך מטביל הכל. וכן באמת משמע ברמב"ם שם ה"ו וה"ח, שכל הכריכה מוטבלת. אבל לפי דעת רוב הראשונים שרק את המרור מטבילים בחרוסת, וטעמם בגלל שקפא (ארס המרירות) יש רק במרור, וגם מצוות חרוסת זכר לטיט שייכת רק במרור

²⁶ כ"כ להציע המהדיר שם בסי' שצח הערה 9.

²⁷ כ"כ בבגדי ישע שם בדעת המרדכי.

²⁸ כל פרק זה נדפס בסי"ד כעת בנספחים של המהדורה החדשה של ספר 'לקט יושר', מכון-ירושלים תשי"ע, והובא כאן להשלמת הענין.

שהוא זכר לשיעבוד (ראה בתוס' פסחים קיד, א ד"ה מטבל, וכן בספר המנהיג הלי' פסח ס"י ע"ט), וא"כ גם בכורך מסתבר שרק את המרור יטבול בחרוסת.

והנה יש מהראשונים שמפורש בלשונם שמטבלים את המרור בכורך, ומשמע בפשטות שרק אותו. ראה למשל בסידור רש"י ס"י שפ ומחזור ויטרי הלי' פסח ס"י סה שכתבו: "המרור הנטבל בחרוסת", וכן הוא במנהגי מהר"ש ס"י שצח סע' ח (הובא גם במנהגי מהר"ל עמ' קיג) ומנהגי מהר"ל שנדפסו בימוריה' (ניסן תשס"ט, עמ' ז).

ויש מהראשונים שכתבו שטובל את הכריכה בחרוסת, או שכתבו שכורך ואח"כ טובל, ומשמע שגם את המצה טובל. ראה למשל בספר האורה ח"א סדר הפסח עמ' צ, רי"ץ גיאאות במאה שערים הלי' פסחים עמ' קב, אורחות חיים הלי' ליל פסח ס"י כז, כל בו ס"י נ, תשב"ץ קטן ס"י צט, שו"ת מהר"ל ס"י נח סע' ב ושו"ת מהרש"ל ס"י פח.

וי"ל שאינו מוכרח להבין כך בדבריהם, דהנה יש לעיין באיזה אופן כורכים מצה בתוך המרור או מרור בתוך המצה. וכיום מנהג האשכנזים לכרוך את המרור בין שני חלקי מצה, וכ"כ בקיצושי"ע ס"י קיט סע' ז וערוה"ש ס"י תעה סע' ז. אולם יש ראשונים שמשמע מדבריהם שהמרור עוטף את המצה, ראה ברבינו חננאל פסחים קטו, א שכורך "המרור על המצה", וכ"כ באגודה פסחים קטו, א, ספר החינוך מצוה כא וסדר היום הלי' פסח. וע"ע מש"כ בזה בספר 'נטעי גבריאל' הלי' פסח ח"ב פצ"ד סע' ו ובספר 'הסדר הערוך' ח"א עמ' תקכו-תקכז. ולפי הצד הזה נמצא שגם אם טובל אחר הכריכה בחרוסת הרי רק המרור נוגע בה, ודוק.

והנה בספר לקט יושר הוא הראשון שעמד ממש בשאלה זו, בתוך סדר הפסח של רבינו תרוה"ד (ח"א עמ' 93, ובמהדורה החדשה מכון ירושלים תשי"ע עמ'), ומבאר בו שעיקר הטיבול בכורך הוא רק למרור, אף שאם רוצה יכול לטבול גם את המצה. וטעמו, מפני שהחרוסת זכר לטיט והשיעבוד והמצה זכר לחירות, והיינו מאותו טעם שאין מטבילים בחרוסת את המצת מצוה שנאכלת ראשונה.

ואולי היה אפשר לחלק, שכורך בזמננו שהוא זכר למקדש שחרב, וכלשון בעל המאור סוף פסחים "לעוגמת נפש לחורבן בית מאוינו", וא"כ אינו סותר את החרוסת שזכר לשיעבוד, שגם כורך היא מצוה שקשורה לחורבן ולגלות, ולעבדות לגויים, "אכתי עבדי דאחשוורוש אנן". וצ"ע.

למעשה, כמדומה שמנהג האשכנזים בזמננו לטבול רק את המרור, ואח"כ לכרוך במצה. ובספר מקראי קודש לרב משה הררי (פ"ח סוף הע' צח) הביא ע"פ הגר"מ אליהו שליט"א את מנהג הספרדים לטבול גם את המצה.

ה. סיכום: הערות למעשה

לסיום נביא הערות למעשה שהתבררו בס"ד במאמר זה, במספר פרטים שכמדומה נעלמו מרבנים²⁹:

- א. "זכר לתפוח" צריך לשים בחרוסת גם תפוחים (ועדיף מהזן החמוץ) או חומץ.
- ב. "זכר לתבן" עדיף לשים בחרוסת תבלינים לא טחונים.
- ג. את החרוסת מביאים לשולחן הסדר כשהיא סמיכה (זכר לטיט), ולפני טיבול המרור בה מקלשים אותה בין עד שתהיה רכה (זכר לדם).
- ד. אין לשים שכבת חרוסת על המרור, אלא רק לשקע לזמן קצר את המרור בה (כולו או מקצתו), ולאחר מכן לנער את החרוסת ממנה.
- ה. מנהגים חלוקים האם בכורך מטבלים רק את המרור בכורך או גם את המצה.

²⁹ ומה שיש טוענים ש"אינם רוצים לשנות ממה שראו אצל הוריהם" (בפרטים שאינם מעכבים, אלא רק מנהג או לכתחילה), באמת צריך בירור מתי לומר כך ומתי כן לדקדק יותר ע"פ המבואר בפוסקים.